

УДК 347.122: 349.22

ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПРАЦЮ

Запара С.І., к.ю.н., доцент
Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена дослідженню спеціально-юрисдикційних судових принципів захисту права на працю з урахуванням особливостей формування нової системи вирішення трудових спорів в Україні.

Ключові слова: принцип, загальнофункціональні принципи, спеціально-юрисдикційні принципи, правосуддя, суд, трудовий спір.

Статья посвящена исследованию специально-юридических судебных принципов защиты права на труд с учетом особенностей формирования новой системы разрешения трудовых споров в Украине.

Ключевые слова: принцип, общефункциональные принципы, специально-юрисдикционные принципы, правосудие, суд, трудовой спор.

Zapara S.I. PRINCIPLES OF EXTRAJUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHT TO WORK

The article is devoted to the problems and prospects of the development of labour relations in Ukraine via creation and establishment of a new dispute resolution system. Working out special jurisdictional principles of extrajudicial protection of the right to work is one of the most important objectives determining the content and prospects of labour disputes resolution in Ukraine.

Key words: principle, labour dispute, disputes of rights, disputes of interests, individual labour disputes, collective labour disputes.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. В умовах розвитку «оновленого правосуддя» виникає необхідність вироблення сучасного погляду на правозахисні механізми забезпечення прав і свобод людини. Одним із важливих питань у цьому процесі є вироблення наукою процесуальних принципів нової системи вирішення трудових спорів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вироблення сучасного бачення трудової юстиції в Україні стало можливим завдяки дослідженню та формуванню процесуальних принципів нової системи вирішення трудових спорів в Україні. Свій внесок у розвиток загальнотеоретичних засад формування однієї із центральних процесуальних категорій – принципів цивільного процесу та принципів трудової юстиції зробили такі вчені, як М.Г. Авдюков, В.С. Букіна, О.Ф. Воронов, Ю. Г. Єршов, В.В. Комаров, О.А. Логінов, В.М. Семенов, Д.А. Фурсов, О.О. Штефан.

Серед дослідників, що аналізували окремі спеціальні принципи, які визначають основні засади проведення медіаційних процедур, слід назвати С.І. Калашнікову та С.В. Васильєва. Проблемам правового регулювання вирішення трудових спорів у судовому порядку присвячували свої дисертаційні дослідження наступні українські автори: Васильєв С.В. («Особливості судочинства у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю, громадянина при виконанні ним трудових обов'язків», 1996 р.), Коссак С.М. («Особливості судочинства в справах, що виникають з трудових правовідносин», 1998 р.), Дашутін І.В. («Правове регулювання судового захисту трудових прав громадян», 2008 р.), Плахотіна Н.А. («Проблеми регулювання трудових процесуальних відносин в Україні», 2009 р.), Штих Г.Т. («Правовий статус суддів як суб'єктів трудових правовідносин», 2010 р.), Любчик О.А. («Принципи та порядок судового захисту трудових прав», 2012 р.), В.Ф. Безп'ята («Судовий захист права на працю» (2012 р.)).

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на суттєві напрацювання сучасною наукою засад реалізації захисту права на працю, комплексного дослідження питання з урахуванням осо-

бливостей та перспектив національного правосуддя з питань захисту права на працю в позасудовому та судовому порядку не проводилося. Це зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Формування цілей статті. Метою даної публікації є вироблення на основі зарубіжного досвіду та національної практики спеціально-юрисдикційних принципів захисту права на працю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Принципи є підґрунтям системи норм цивільного процесуального права, центральним поняттям, основою системи процесуальних законів. Згідно з поширеним у науці поглядом під поняттям «принцип цивільного процесуального права (процесу)» треба розуміти «фундаментальні положення, керівні ідеї, закріплені в нормах права. Принципи пронизують усі цивільно-процесуальні інститути і визначають побудову цивільного процесу, забезпечують постановлення законних і обґрунтованих рішень та їх виконання» [1, с. 15-16; 2, с. 62].

Аналізуючи наявні принципи, виходимо з їх місіонерських засад, зокрема бути «керівними ідеями, закріпленими в нормах права», сформованими на основі узагальненого світового та національного досвіду.

Для виявлення специфічних властивостей принципів останні класифікуються на групи за різними ознаками: за дією в системі права (загальні, міжгалузеві і галузеві); за роллю в регулюванні процесуально-правового становища суб'єктів правовідносин (принципи, які визначають процесуально-правову діяльність суду, принципи, що визначають процесуальну діяльність осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу); за об'єктом правового регулювання (принципи організації правосуддя і функціональні, які визначають процесуальну діяльність суду і учасників процесу) тощо [1, с. 17].

Існують також інші класифікаційні підходи. Зокрема Д.А. Фурсов виділяє три групи принципів цивільного процесу: до першої групи входять ті, що становлять фундамент галузі (право на суд та захист порушеного права, баланс приватних та публічних інтересів, рівність учасників спірних правовідносин перед законом і судом, право на відкритий розгляд справи); другу групу становлять ті, що утворюють капітальні перегородки в будівлі правосуддя (мова судочинства, диспозитивність волевиявлення, змагальні засади, безпосередність дослідження доказів,

безперервність судового розгляду); до третьої групи віднесено ті, що об'єднують контури образно названої будівлі і становлять її дах (верховенство основних прав і права щодо закону, яке прийшло на зміну законності; співробітництво держав у захисті порушеного права) [3, с. 100].

Як справедливо зауважив О.Ф. Воронов, «з чого слід виходити, визначаючи принцип – це те, що принцип – це норма права». Автор, здійснюючи аналіз принципів, зазначив, що розгорнута структура будь-якого принципу повинна мати наступний вигляд: а) центральна загальна норма, що виражає сутність даного принципу; б) норми, у яких розкривається та конкретизується зміст, в) норми, в яких закріплюються винятки з принципу; г) норми – гарантії дії принципу; д) норми, що сприяють дотриманню принципу [4, с. 15, 21].

В.В. Комаров поділяє принципи цивільного процесу на *організаційно-функціональні* (принципи здійснення правосуддя тільки судом на засадах рівності громадян перед судом; незалежності суддів і підкорення їх тільки закону; одноособового та колегіального розгляду цивільних справ; державної мови судочинства; гласності) та *функціональні* (принципи законності; диспозитивності; змагальності; публічності та судового керівництва; процесуальної рівноправності сторін; трьохінстанційності та забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду; усності; безперервності; обов'язковості рішень суду) [5, с. 124].

Основний закон України – Конституція визначає наступні принципи цивільного процесу: доступність і гарантованість судового захисту прав і свобод людини та громадянина (ч. 3 ст. 8, ч. 4 ст. 32); здійснення правосуддя виключно судами (ст. 124); законність (п. 1 ст. 124); ухвалення судами рішень іменем України та їх обов'язковість до виконання на всій території України (ч.5 ст. 124); територіальність і спеціалізація побудови системи судів загальної юрисдикції (ст. 125); здійснення правосуддя суддею одноособово, колегією суддів, а також за участі народних засідателів (ст. 127, 129); незалежність і недоторканість суддів та підкорення їх тільки законам (ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129); рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (п. 2 ст. 129); змагальність сторін та свобода в наданні ними судові своїх доказів і доведені перед судом їх переконливості (п. 4 ст. 129) тощо [6].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» серед процесуальних принципів називає такі, як здійснення правосуддя виключно судами (ст. 5); самостійність судів (ст. 6); право на судовий захист (ст. 7); право на повноважний суд (ст. 8); рівність перед законом і судом (ст. 9); правова допомога при реалізації права на справедливий суд (ст. 10); гласність і відкритість судового процесу (ст. 11); мова судочинства (ст. 12); обов'язковість судових рішень (ст. 13); право на оскарження судового рішення (ст. 14); одноособовий та колегіальний розгляд справ (ст. 15) [7].

Цивільний процесуальний кодекс закріплює наступні принципи: здійснення правосуддя перед законом і судом (ст. 5); гласність, відкритість і усність (ст. 6); державна мова судочинства (ст. 7); законність (ст. 8); змагальність сторін (ст. 10); диспозитивність цивільного судочинства (ст. 11); забезпечення апеляційного і касаційного оскарження судових рішень (ст. 13); обов'язковість судових рішень (ст. 14); процесуальна рівноправність сторін (ст. 31).

Зазначені принципи мають пряме відношення і до соціально-трудова спорів. Ураховуючи, що принцип має дуалістичну природу, він повинен визначати норму права та водночас бути самою нормою. При цьому не можна допустити надмірного узагальнення у визначенні принципів, які повинні вирішувати конкретні правовідносини, зокрема трудові спори. Це може

привести до заплутаного, невизначеного розуміння суті процесу. Вирішення трудових спорів повинно враховувати цивілістичну природу та специфіку вирішення трудових спорів, що в першу чергу позначається в названих вище загальних процесуальних принципах.

При цьому слід врахувати особливості вирішення трудових спорів, які можуть розглядатися в судовому та позасудовому порядку. Особливості процедури розгляду впливають і на принципи, якими слід керуватися під час захисту права на працю. Під час судового розгляду справи слід керуватися загальними принципами, визначеними нормами ЦПК України.

Одним із викликів сьогодення є необхідність завершення чергового етапу розвитку нормативно-правового регулювання соціально-трудова правовідносин в Україні, що передбачає прийняття нового Трудового кодексу України та вироблення механізмів реалізації захисту права на працю. Останнє, на нашу думку, пов'язане із розробкою нової концепції вирішення трудових спорів, що повинна звершитися прийняттям нового Закону України «Про систему вирішення трудових спорів в Україні» та внесенням змін до Цивільно-процесуального кодексу України. Виконання цього завдання пов'язане із виробленням цивільно-процесуальних принципів, які, враховуючи міжнародний досвід та національні традиції, забезпечать належний захист права на працю.

Однією з особливостей нової системи вирішення трудових спорів повинно стати функціональне поєднання різних форм захисту права на працю. При цьому ефективність системи залежить від узгодженості та взаємодоповнюваності її компонентів, що створюють можливості захисту у сфері соціально-трудова правовідносин. У новій системі відбувається гармонійне поєднання позасудових та судових інструментів, одночасне вироблення яких мінімізує ризики не виправданого посилення однієї з форм захисту права на працю за рахунок іншої. Авторське бачення нової системи побудовано на специфіці соціально-трудова відносин, які мають тривалий характер та зобов'язують їх учасників до постійного соціального діалогу. З огляду на це повинні і трансформуватися форми захисту прав та інтересів учасників соціально-трудова правовідносин.

Класифікаційними критеріями процесуальних принципів у сфері захисту права на працю є функціональність та юрисдикційність. *Загальнофункціональні* принципи, вироблені цивілістичною наукою та практикою, закріплені в Конституції України, Цивільному процесуальному кодексі та законах України. *Спеціально-юрисдикційні* принципи повинні бути закріплені у спеціальному законі, що регламентує нову систему вирішення трудових спорів в Україні та який повинен враховувати інституційні особливості вирішення трудових спорів у запропонованому вимірі.

До *загальнофункціональних принципів* цивільного процесу слід віднести принципи: законності; здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед судом; незалежності суддів і підкорення їх тільки закону; одноособового та колегіального розгляду цивільних справ; державної мови судочинства; гласності; диспозитивності; змагальності; публічності та судового керівництва; процесуальної рівноправності сторін; трьохінстанційності та забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду; усності; безперервності; обов'язковості рішень суду тощо. При цьому загальнофункціональні принципи вирішення трудових спорів повинні враховувати надбання цивілістичної спадщини, мати доктринальний характер та тривалий час використовуватися в судовій практиці.

До *спеціально-юрисдикційних принципів* мають бути віднесені принципи, які є системоутворювальні-

ми, ідейними та водночас конкретними та зрозумілими в застосуванні нової системи вирішення трудових спорів в Україні.

Ключовим питанням у новій системі вирішення трудових спорів є формулювання спеціально-юрисдикційних принципів, на основі яких має відбуватися вирішення соціально-трудова конфліктів. Спеціально-юрисдикційні принципи, урахувавши специфіку захисту права на працю та особливості діяльності юрисдикційних органів (судові та позасудові), передбачають основні засади захисту права на працю.

Судовий порядок вирішення трудових спорів базується на загально-функціональних принципах та спеціальних, які враховують специфіку вирішення даної категорії справ.

Проводячи фундаментальне дослідження судового захисту права на працю, В.Ф. Безп'ята відносить до принципів у цій сфері наступні: *забезпечення судового захисту права на працю; рівність працівника (працівників) і адміністрації перед законом і судом; законність під час розгляду трудових спорів; доступність та безкоштовність розгляду трудових спорів; оперативність розгляду трудових спорів; застосування на основі соціального діалогу процедури за участю примирювальних органів розгляду трудових спорів; єдність судових процедур для судового розгляду як індивідуальних, так і колективних трудових спорів; забезпечення реального виконання рішень трудових спорів, відповідальність посадових осіб за невиконання органів, що розглядають трудові спори.*

Відповідно до норм Рекомендації № R (81)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя, вироблені наступні принципи: *інформування громадськості, спрощення процедури розгляду справи, прискорення провадження, відповідні судові витрати та наявність особливих процедур* [9].

Беручи зазначені принципи за основу, зауважимо, що в межах нашого дослідження слід звернути особливу увагу на дуалістично-взаємний характер принципів верховенства права та законності, які поряд із загально-функціональним значенням у трудових спорах набувають специфічного смислового правозастосування як юрисдикційно-спеціальні. Зупинимося на цьому детальніше. Принцип верховенства права передбачає, з одного боку, стабільність і передбачуваність правових норм, а з іншого – забезпечує доступність системи захисту прав людини, системи правосуддя на тлі її незалежності від виконавчої і законодавчої гілок влади. У сучасних варіантах доктрини також стверджується, що члени суспільства повинні мати можливість брати участь у створенні і зміні законів, які регулюють їх поведінку [10]. Ця теза має своє актуальне продовження у створенні механізмів регулювання соціально-трудова стосунків. Йдеться про застосування «opt – out clauses» – законної можливості відійти від чинної норми, встановивши при цьому оптимальний варіант правового регулювання наявних соціально-трудова стосунків. Цей механізм повністю відповідає і змісту ч. 4 ст. 55 Конституції України, що передбачає право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Верховенство закону автоматично не наповнює справедливим сенсом самі норми. Навпаки, верховенство права, формуючи норму, враховує вимоги до її змісту і спирається на фундаментальні права і свободи людини. Принцип верховенства права є відповідальним за досягнення результату регулювання громадських відносин, виходячи з вищих неписаних принципів законності, моралі і справедливості.

Додаткову державну підтримку та захист сторони соціально-трудова правовідносин можуть отримати від Національної служби посередництва і примирення,

яка і повинна стати тим спеціальним адміністративним органом, який сприятиме забезпеченню принципу верховенства права та законності.

Таким чином принцип *верховенства права та законності* посідає головне місце серед принципів юрисдикційно віднесених до судового вирішення трудових спорів.

Другим за значенням принципом у цій царині є принцип *доступності* розгляду трудових спорів. Його реалізація пов'язана із двома аспектами: забезпеченням судового захисту права на працю та фінансовою спроможністю осіб звернутися до суду. Причому забезпечення судового захисту права на працю пов'язано з конституційними засадами правового регулювання, а саме правом безпосереднього звернення до суду у випадку необхідності захисту порушеного права чи інтересу особи. Зазначена теза носить доктринальний характер та не потребує аналізу в межах даного дослідження.

Інша складова принципу доступності розгляду трудових спорів пов'язана зі спроможністю сторони трудових правовідносин у разі звернення до суду оплатити судові витрати, що повністю кореспондується із міжнародною практикою. Відповідно до Рекомендації R № (81) 7 щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 року [11], прийняття до провадження не повинно обумовлюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розміри якої нерозумні стосовно справи, яка розглядається. Тією мірою, якою судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх слід за можливості скоротити або анулювати.

Таким чином, другим за значенням юрисдикційно-спеціальним принципом судового захисту права на працю є принцип *доступності*, який передбачає безпосереднє право на звернення до суду та диференційований підхід у сплаті судового збору сторонами спору.

Третім у ієрархії юрисдикційно-спеціальних принципів судового захисту права на працю є принцип *оперативного розгляду спору*.

У переважній більшості країн світу судовий розгляд трудових спорів має більш гнучкий характер порівняно із загальним цивільним процесом, що виявляється у строках, усності розгляду, поданні доказів, запровадженні скороченого провадження тощо.

Четвертим принципом судового захисту права на працю є принцип *формування складу суду залежно від предмету спору*. Йдеться про одноосібний та колегіальний розгляд справи, предметом якої є трудові правовідносини.

Залучення представників народу до здійснення правосуддя є давньою традицією, розвинутою ще в античні часи та період Середньовіччя. У той час правове регулювання відбору представників суспільства для здійснення суддівських обов'язків відбувалось у трьох напрямках: 1) регламентація цензових умов, що були критеріями відбору народних представників; 2) деталізація норм, що встановлювали порядок, періодичність та підстави для звільнення від суддівських обов'язків, а також відповідальність за неявку до суду; 3) встановлення повноважень посадових осіб, відповідальних за виконання законодавства про призив народних представників. При цьому, основним умовами участі народних засідателів в діяльності органів правосуддя з античного періоду до нашого часу були майновий, кастовий та віковий цензи, а також цензи благонадійності, освіти, гендерний та стану здоров'я [12, с. 14].

Відповідно до сучасної української практики, згідно зі ст. 18 ЦПК України розгляд цивільних справ у судах першої інстанції провадиться одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду.

У випадках, установлених ЦПК України, цивільні справи в судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох народних засідателів, які під час здійснення правосуддя користуються всіма правами судді. До справ, що розглядаються в судах першої інстанції колегіально, віднесені справи, що розглядаються в окремому провадженні (ст. 234 ЦПК України), а саме: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу.

На нашу думку, залежно від змісту позовних вимог трудовий спір повинен розглядатися суддею одноосібно або колегіально у складі з народними засідателями, які пропорційно представлені сторонами найманих працівників та роботодавців. З огляду на характер спору щодо виконання і тлумачення колективних угод, зокрема, якщо однією зі сторін є профспілка, вважаємо, що вони повинні розглядатися судом у складі з народними засідателями, які пропорційно представлені сторонами найманих працівників та роботодавців і мають досвід із соціально-трудоких питань.

П'ятий принцип судового захисту права на працю пов'язаний із правом на медіацію, тобто можливістю залучення трудового медіатора у випадку звернення сторони (сторін) спору або відповідно до ухвали суду.

Результативність правозастосування зазначених принципів залежить від комплексного підходу до вирішення трудових спорів, що передбачає надання широких можливостей розв'язання конфлікту в позасудовому порядку.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що з огляду на функціональний та юрисдикційний класифікаційні критерії процесуальних принципів у сфері захисту права на працю, слід виділити загальнофункціональні принципи та спеціально-юрисдикційні принципи. При цьому останні повинні бути закріплені у спеціальному законі, що регламентуватиме нову систему вирішення трудових спорів в Україні, урахуватиме інституційні особливості вирішення трудових спорів, що вирішуватимуться в судовому та позасудовому порядку. До спеціально-юрисдикційних принципів судового захисту права на працю мають бути віднесені ті принципи,

які є системоутворювальними (системно-утворюючими), ідейними та водночас конкретними та зрозумілими в застосуванні нової системи вирішення трудових спорів в Україні, а саме принципи: законності та верховенства права; доступності; оперативності; принцип формування складу суду залежно від предмету спору; медіації. Дослідження спеціально-юрисдикційних принципів у позасудовому порядку є предметом наступних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Логінов О.А., Штефан О.О. Цивільний процес України: навч. посіб. [Текст] / О.А. Логінов, О.О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 368 с.
2. Гражданский процесс : учебник. 2-е изд. перераб и доп. [Текст] / Под ред. М.К. Треушников. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец», 2006. – 784 с.
3. Фурсов Д. А., Харламова И. В. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам [Текст] / Д. А. Фурсов, И. В., Харламова // Гражданское судопроизводство как форма отправления правосудия. – Т. 2. – М. : Статут, 2009. – 599 с.
4. Воронов А. Ф. Эволюция функциональных принципов гражданского процесса : автореф. дис. ... на соиск. науч. степеней докт. юрид. наук : специальность 12.00.15. – гражданский процесс; арбитражный процесс / А. Ф. Воронов. – М., 2009. – 46 с.
5. Курс гражданского процесса : учебник / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
8. Безп'ята В.Ф. Судовий захист права на працю : дис. ... на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : спеціальність : 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне право / В.Ф. Безп'ята. – Харків, 2012. – 194 с.
9. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К. : Істина, 2010. – 488 с.
10. Верховенство_права / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. – Назва з екрану.
11. Рекомендація № R (81)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14 травня 1981 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_133.
12. Горбунова Е. А. Генезис процедуры отбора представителей общества для отправления правосудия и присяжных заседателей в российской империи и зарубежных государствах : историко-правовой аспект : автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.01. – теория и история права и государства, история учений о праве и государстве. Саратов. – 2010. – 27 с.